

BALLA ZSÓFIA

Mit tanultam Nemes Nagy Ágnestől?

A cím máris félrevezető. Nem tudom már, verses- vagy esszékönyvét olvastam-e hamarabb. A romániai mindennapok sivatagában a hetvenes és nyolcvanas években megvilágosodás-ként hatottak rám írásai. De így voltam T. S. Eliot, Virginia Woolf, J. L. Borges, Szerb Antal, Vas István, Németh G. Béla tanulmányaival, esszéivel is. Tudás, ízlés, az irodalomról való gondolkodás nyugodt és kételkedő, kritikus és a nagyságot felismerő kifejtésmódja, önironia és szellemesség, játékoság és pontos szótalalat – ma nem kell különösebben kifejtenem, miben áll Nemes Nagy Ágnes páratlan esszéművésze.

A költőtől Romániában 1989 előtt romantikus dicshimnuszot, ódát vagy csasztuskaszerű életképet követeltek a lapok, a pártfunkcionáriusok és cenzorok. Nemes Nagy írja le, hogy éjszaka fél kettőkor többször érkezett távirat „Sztálin (vagy Rákosi) elvtársról írt ódát holnapra várjuk. Írószövetség”-szövegezéssel. Ez nálunk főszerkesztői magánbeszélgetésben zajlott, nem egyszer. A kortárs erdélyi magyar költészet mintegy gúzsbakötve táncolt. *„E se tánc? mégse tánc?”* – Őta Páll Lajos a Duna-delta munkatáborait megjárt festő-költő. Az erdélyi, mondhatom: otthoni kortárs költészet életem nagyobb részében csupa rejtjelezés, ellenszegülés volt. Kimondatlan szenvedések tárháza, visszafojtott repülés, áhítatos vágyak sutto-gása, elhallgatásokkal teli káromkodás, a cenzúra elől rejtőzködő, talányos jelképekkel vagy formabontónak szánt szabadversekkel tüntető, egy majdan független Erdélyben reménykedő, annak az égi múltjában megkapaszkodó irodalom volt az, amelyben fölnöttem és írnom kellett. Publikálnom nem kellett mindig. Például mintegy tíz évig gyermekversek kivételével önálló verskötetet nem publikálhattam.

Ebben a közegben Nemes Nagy versei a komolyság szabadságát, a vers személyes szabadságot teremtő erőfeszítését világították meg. Például azt, hogy az átélt múlt része lehet a kimondható igazságnak, hogy a történelem is megmutatható a metafora és a metafizika öröktől való ábráival. Nemes Nagy költészete a Pilinszkyével, Kavafiszéval, Eliotéval, Ted Hughes-ével, Szymborskáéval együtt a modern emberi versbeszéd, az egzisztenciális kérdésekre irányuló nagy költészet fuvaltatát és reménységét, azaz a költői megszólalás értelmét és példáját adta nekem. Ezek a szerzők pásztázó fénycsóvaként működtek a modern, főleg a nyugatos magyar költészet és a két világháború közötti, még ideológiai elvárások és előítéletek nélküli erdélyi költészet – Dsida, Áprily, Reményik, Jékely, Bartalis és mások – égitesteinek a felderítésében. Egy jó költő a verseivel másokat, többeket is a megértés körébe von. Valamilyen mély belülről-értés alakítja a legfontosabb szerzőinkkel való viszonyt. Ezt a belső, mély egymásra- és magamra-találást éreztem például John Donne, Arany, Emily Dickinson, vagy akár Gabriel Garcia Marquez olvasásakor is.

Nem is tanulásnak nevezném ezt a folyamatot, inkább úgy írnám le, hogy a közös pontokon azonosultam egy másik alakkal, Nemes Nagy esetében egy másik költővel, az érzelmeivel és tudatformáival. Bátorítónak találhattam, hogy asszony léteére nagy költő és esszéíró. Egy történelmileg és a mi tájaink különösképpen férfiközpontú társadalomban Nemes Nagy

empátiája, racionalitása és mélysége különleges jeladásnak mutatkozott. Esszéiben első pillanattól fogva hazataláltam, együtt pásztáztam vele a szerzők és versek egét, irodalmi és filozófiai ízlésében pedig boldogan ismertem rá a magam rejtett vagy öntudatomig sem jutott preferenciáimra. Később, az interjúi, beszélgetései, naplói elolvasása után jöttem rá, hogy korai irodalmi kötődéseink főalakjai is majdnem azonosak voltak: Arany, József Attila, Rilke...

A Nemes Naggyal való szellemi ismerkedésben később, azaz egy máig tartó folyamatban felfedeztem a közös eredetet, az ifjúság vagy az iskola hasonló szerepű alakjait. Akárcsak ő, én is szerettem az iskolát, és hozzá hasonlóan én is megőriztem hitem a pedagógia értelmében. Az ember felujjong: igen, ilyen remek tanáraink voltak nekem is! Igen, én is ezt tartom nagy irodalomnak! Így kezdtem írni és küldözgetni ifjúsági lapoknak... Nekem is voltak jó mestereim, leginkább persze könyveim, – és befogadó, nagyjából azonos életkorú szellemi közösségem, mint Nemes Nagynak az *Újhold* alapításának idején. Sok, sok: igen!, így van!, így történik ez!-érzés kísért mindig önéletrajzi írásai olvastán. Ugyanez a boldog ráismerés zakatolt bennem Nemes Nagy verselemzéseinek búvárolása közben is.

Nemes Nagy, Lengyel Balázs és idősebb-fiatalabb íróbarátaik kávéházakban vagy a lakásaikon zajló vitákban latolgatták újra meg újra Catullustól Babitsig a régi és régebbi mesterek megoldásait, irodalmi helyét és súlyát. És József Attilától saját írásukig érvelve elemezték, értékelték a modern és az induló írók műveit. *„Állandóan megmutattuk egymásnak műveinket, ez magától értetődik. (...) a goromba, őszinte, jóbaráti kritikának feltétele, hogy az ember becsülje a másikat, akkor ki lehet bírni. (...) Gyors, nem csak íráson át lezajló szellemi közlekedés volt közöttünk. Aminek a haszna felmérhetetlen. Szerintem senki nem lehet igazán író, vagy ne túlozzunk, nagyon ritka esetben lehet valaki író, aki ezt a közvetlen érintkezést, ezt az irodalmi életet nem kapja meg. Tudom, mert én olyan társadalmi környezetből jövök, amelyben kialakhattak írói vagy költői indíttatásaim, de nem tudtak művé válni, érvényes medret vágni maguknak addig, amíg bele nem kerültem egy elevebb áramlatba. /Látkép gesztenyefával, 1987, Kabdebó Lóránt interjúja./*

Mi költő és filozófusbaráttal a Karolina-téren, a Sétátéren vagy a Botanikus Kertben sétálva beszélgettünk, hogy ne hallgathassanak le. Máskor baráti lakásokon, kertekben vívtunk pingpongsátákat, hallgattunk nehezen beszerzett lemezeket és kincset érő magnófelvételeket, vitakoztunk – akkor még konyak áztatta cigarettafüstben – a Brassai vagy az Eperjes utcában, a Magyar utca elején, a Donát úton vagy nálunk, a Széchenyi téren. Ugyanígy hevesen megbeszéltük egymás írásait és próbáltuk egy-egy régi vagy kortárs költőről lehántani a szocreál zubbonyt, vitakoztunk Lukács (ma már elképesztően féloldalas) esztétikáján, vissza akartuk markolni a népies íróktól a sokszor fejünkre olvasott, ám általunk is zseniálisnak érzett Petőfit, egy ál-ankétban mondtuk el véleményünket Adyról. Mi is őszinték, kíméletlenül pontosak voltunk, és egymás tehetségét illetően reménykedve nagyra-menendők...

Nemes Nagy azon kevesek közé tartozik, „akik – miként Gyergyai Albert írja *Supervielle*-ről – rendelkeznek a tehetség megtartásának és fejlesztésének adományával.” *Tanulni kell a téli fákat* – mondja versében Nemes Nagy. Erről beszél esszéiben, ezt valósítja meg életgyakorlatában. A formaművész és halálfélelemmel teli Babits költészetén nevelte magát, vagy Babits Németh László mélymagyar-hígmagyar elmélete ellen írt, *Pajzzsal és dárdával* című esszéjén. Később az első zsidótörvény ellen aláírásával is tiltakozó Babits erkölcsi példája bátorította. De Csokonain és Arany Jánoson is okult. És tudott a kortársaktól is tanulni – milyen

ritka adomány ez! Máig üdítő maradt esszéinek magaslati levegője, stílusának elevensége és világszemléletének nagyvonalúsága, gyakorlati és pátosztalan humanizmusa, önvallomásainak szigorú, önmagát nem kímélő, ugyanakkor költőileg érzékletes tónusa. Ma talán még frissebb, mint volt, mert nagyobb szükségünk van rá.

A Nemes Nagy és a T. S. Eliot esszéivel való megismerkedés döntő fordulatot jelentett életemben. Pallérozott és megerősített irodalmi ízlésemben, választásaimban. Minőség- és formaérzéke élesítette a szemem, finomította irodalmi szimatomat, egyúttal a vers élvezetének boldogságára is rávezetett. Nemes Nagy műveltsége és elemző alaposága megszégyenített és ösztönzött, tolt följebb, élesztette a kíváncsiságom és nyelvtanulási késztetéseimet.

Nemes Nagy költői-írói és erkölcsi jelenléte nélkülözhetetlennek bizonyult aztán a romániai valóságban, a diktatúra elvárásai és tiltásai közé szorított és önmagára kényszerült irodalmi élet körülményei között. Hazug, festett világban éltünk és csak a fikció, az irodalom volt valóságos, azaz emberi. Ugyanakkor az ember legigazabb természete, e természet állati- és isteni hangoltsága csak a magas művészetben mutatható meg igazán.

„A művészet egyfajta vallási értelmén nyugszik, egyfajta mély és rendíthetetlen komolyságon” – mondja Goethe a *Maximák és Reflexiók*ban. Nemes Nagy mély és rendíthetetlen komolysága volt az, amely formabontónak gondolt kísérletek, a polgárpukkasztás szappanbuborékaival szemben belső formát és erőt kínált a minket körülvevő társadalmi és művészi renddel való szembenálláshoz.

A vers annyi, mint kiemeltség, rendezettség és érzékletesség. A verstani forma fontos, de csak expediens, csak eszköz. Az ihlet pedig? Nos „az ihlet intenzitása (...) egyáltalán nem biztosítja a mű minőségét. Óriási lobogás – és paszuly lesz belőle. Az ihlethez tehetség is kell, amellet szerencse is – a tehetséghez meg ihlet. Mennyi irreverzibilis egyenlet!” – írja.

Nézem a költő pályáját. Nemesi-értelmiségi családja Erdély észak-keleti részéről származik, Trianon után az ügyvéd apa, a sokat olvasó, zenélő, világnézetileg középjobboldali szülők évekig vagonlakó menekültek voltak, majd lassan, fokozatosan szereztek polgári egzisztenciát és végül tisztas jómódot tudtak biztosítani lányaiknak. Miképp vált a már Pesten született budai úrilányból, ahogy ő maga vallja, „háborút utáló, irodalomrajongó, született baloldali?”

A Baár-Madas gimnáziummal kezdődött, melynek Nemes Nagy reggel 7-től este 8-ig ún. félbentlakója volt. A legfontosabb élményeként említi, hogy ott az lehetett, aki. Nem nézték rossz szemmel, hogy ír, hiszen az iskola rajongásig szeretett költő-igazgatója Áprily Lajos volt. Ennek következtében Nemes Nagy ifjúkorában temérdek Áprily-verset írt. Ennek – és korai természettudományos érdeklődésének – a nyoma élete végéig föllelhető költészetében: a természeti képek aprólékos pontosságában és versbeli túlsúlyában.

„Nem vagyok politikus alkat, elsősorban az egzisztenciális érdekel. Élet és halál, ember és természet, erkölcs és gondolat” – írja. Mégis, pályáját a történelem számos fordulata, a világháború határozza meg egész életére. A háború idejére esnek egyetemi évei, 1944-ben megy férjhez Lengyel Balázshoz, majd férje katonai szolgálata, bujkálása, majd az ostrom, az ágyútűz és éhezés következik, hullák elföldelése és kísérlet a zsidótörvények hatálya alá eső írók megmentésére. Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs a világ igazai közé tartozik, fájuk ott áll a jeruzsálemi Jad Vasemben. A háború után Nemes Nagy három békés éve következik: megjelenik első kötete, ösztöndíjjal Rómába és Párizsba utazhat. A fordulat éve, 1948 után folyóira-

tukat, a fiatal írók fórumának szánt *Újholdat* betiltják, Nemes Nagy nem publikálhat. Nem azonnal tiltják le őt, férjét és a hozzájuk hasonló fiatal írókat. Előbb meg akarja őket nyerni magának a rendszer. És miután az egyre képtelenebb feltételeket nem vállalják, mindannyiukat kizasztják az irodalmi életből. Műfordításból, gyermekirodalomból élnek, Nemes Nagy néhány évig a Petőfi Gimnáziumban tanít. Lengyel Balázst '56 után börtönbe is zárják.

Nemes Nagy nem köt kompromisszumot Rákosiékkal, mint oly sokan tették. *„Egy írónak kötelessége (...) írni, bizonyos körülmények közt pedig nem írni”*.

Talán ezt nem Nemes Nagytól tanultam, de a magam életének és hasonló döntéseimnek az igazolását olvasom ezekben a szavakban. Az erkölcsi alapállás mindig kiolvasható volt írásaiból, és nekem ma úgy tűnik, a belső iránytűm nem csak esztétikai szempontokat követett.

Számukra, mint írja – három év szünettel 1945–48 között –, mintegy húsz évig tartott a háború. Csak a hatvanas évek elejétől érezték úgy, hogy békében élnek.

„Ha valaki egy életen át veszélyeztetett és másodrendű állampolgár, akkor ennek megvan a pszichés következménye!” – mondja önkritikusan is. Nemes Nagy legendás szigorát, valamint asszonyi magánéletét, gyermektelenségét manapság néha gúnyosan elemezgetik némely amazonok és törtető sztárköltők. Szerencsére Nemes Nagy írásművészetéről, jelentőségéről és lényeglátó irodalmi ítéleteiről nem ők mondták-mondják ki az utolsó szót.

Én is ismerem a „húsz év háború”, a veszélyeztetettség és a másodrendű állampolgárság állapotát. Ha nem is háborúban, de két, egymást mintegy 4-5 év szünettel váltó diktatúrában éltem negyvennégy éves koromig. Ezt sokan ismerjük. És úgy érzem, lassan most is beborul az ég.

Ehhez tartozik még valami. Nemes Nagy arról ír, hogy Iowa-i ösztöndíja idején tanúja volt annak az irodalmi-nyelvi vitának, amelyben afrikai és ázsiai kis népek írói lázasan, tömegesen ordítózva azon pereltek, mégpedig *angolul (!)*, hogy lehet-e, szabad-e egykori gyarmatosítók, elnyomók nyelvén irodalmat teremteniök, hiszen az anyanyelv az önazonosság alapja, és fölmerült a kérdés, hogy egyáltalán alkalmas-e anyanyelvük magas irodalom kifejezésére. *„... és ekkor már arról is szó volt, hogy egy-egy ilyen országban milyen nyelven szóljon a rádió és a tévé, hogyan jelenjenek meg az újságok, hogyan tanítsanak az iskolákban.”* – Akkor, mint írja, a világ nagyon nagy területén izzó vulkánokba látott bele, amelyekről sejtelve sem volt. *„Nem tartozom azok közé, akik reggeltől estig hallelujáznak, hogy magyarnak születtek. Úgy gondolom, magyarnak lenni sem népiünnepély. De akkor, ebben a kukoricatermő Iowában, ami tájképileg annyira hasonlít a magyar nagy-Alföldre, mégiscsak hálát adtam az égnek azért, hogy van anyanyelvem. Eszembe jutottak Bessenyeiék, eszembe jutottak Kazinczyék (...), hiszen a 18. században mi is a nyelvtelenség mezsgyéjére kerültünk, ott imbolygott az egész ország. Nem volt akkor már modernnek, élhetőnek, írhatónak, terjeszthetőnek nevezhető irodalmi nyelvünk. És akkor ők, ezek a literátor-atyák, remek ütemérzőkkel belépve a történelembe, megújították azt, ami már majdnem elhalt. (...) Egyszerre rájöttem tudniillik, hogy /Iowában akkor a vitában /nemcsak nyelvteremtésről van szó, hanem a nyelv megtartásáról is, a veszélyeztetettség lehetőségéről.”*

Igen, nekem ilyen nyelvi veszélyeztetettségben telt el életem első fele. És a máig kisebbségben élők feje felől nem is múlt el ez. Kisebbségben élni azt jelenti, hogy állandó nyelvi veszélyeztetettség szorongatja az embert.

És igen, ez a mély figyelem és átértés terel máig Nemes Nagy felé. Talán ez a képesség teszi – származásán és rokonságán túl –, hogy életének annyi erdélyi vonatkozású részlete és

kötődése van, pl. egyik első gyerekkori verse is Benedek Elek lapjában, a *Cimborában* jelent meg. És, hogy olyan pontos megfigyelésekkel, mély empátiával reagál például Áprily erdélyi világára és szenvedésére („*Erdélyisége úgy ült rajta, mint a lelkifurdalás*”. In: *Az első költő*). Más példa: 1956 augusztus-szeptemberében (!) Lengyel Balázssal közös erdélyi rokonlátogatásra mennek. Roppant sokszínű, más-más típusú megfigyelésekkel váltakozó útinaplójukban Nemes Nagy megvesztegető pontossággal írja le nem csak a gyönyörű és zilált erdélyi világot, miközben az erdélyi élet mibenlétét, az egyes emberek mentalitását látnoki és humánus kritikával és beleérző képességgel rögzíti. Megjelennek Kolozsvár, a gyermekkorom parkjai, a Ferencrendi Kolostor, a Zeneiskola, (ahova látogatásuk évében felvételiztem); dicséri a ma már eltűnt *Vitadulci*-vállalat cukrászdáit; szörnyülködik a történelem előtti bűdös autóbuszokon, a kiismerhetetlen menetrenden. Egy kátyús, nyavalyatörős úton folytatott beszélgetésről jegyzi meg az útítársairól: „*Különb en előzékenyek, mint általában ezek a fura proli-olaszok, akik a románok. Mindig becsapnak, lenyúznak, de tudnak kedvesek is lenni*”. Név szerint említi a fiatal történészházaspárt, Jakó Zsigmondot és feleségét, későbbi tanárnőmet, Barabás Margitot. Fialat színésznő-ismerősük, Krasznai Paula a Magyar Színházban élete első főszerepét próbálja – ahogy számolom, Balla Károly, azaz édesapám *Vádolom magam* című színdarabjában. Augusztus 23-án felvillantja a velük szembe áramló, felvonuló tömeget. Úgy tűnik – akár láthattuk is egymást, valószínűleg ott ültem én is apám nyakában... A Házsongárdi temetőben elmennek Dsida sírjához. Egy hazalátogató főkönyvelő Dsidát szaval a helyszínen. „*Talán elfogult vagyok, de ezt is erdélyi származásának javára írom. (...) Kétségtelenül erősebb bennük a kultúrvágy. Polgárabbak (Thomas Mann-i értelemben, mint a kintiek.*” (Kintin a magyarországit érti, úgy mondja, mint az erdélyiek...)

Nem tudnám megmondani mi az, amiért tisztetem, mi az, amiért szeretem, mi az, amiért vágyom utána.

Ahogyan versekről, a költészetről írt, az szinte pótolhatatlan. Egyszerre láttató és fölemelő. Mindig erőt és önbizalmat önt az olvasóba. Ahogyan Aranyról, Csokonairól, nagy, személyesen soha nem látott mesteréről, Babitsról beszél. Vagy arról, hogy a háború, az átélt szörnyűségek versbeírásához József Attila volt nemzedékének segítő mintája: „*Mert mit tanultunk mi tőle? Főleg szélsőséges élmények versbe vételét. A lét megtámadottságát a szó fizikai, egyszersmind lelki értelmében. A testi nyomort és az örület beesőzését a versek közé. Ennek a két-tőnek, a kétfajta riadalomnak a jelenléte és ugyanakkor egy bizonyos fajta és fokú(...)* »intellektualitással« való megfékezése jó lecke volt nekünk.” Azért idézem, mert a beesőzés, a kétfajta riadalom és az intellektualitással való megfékezés plaszticitása nem számtani, hanem ismeretelméleti értelemben: láttató. Most azonban álljon itt egy aprócska részlet Székely Magda *Ítélet* című verseskötetének méltatásából:

„...nincsen ebben a vékonyka kötetben semmi de semmi, ami fölhívná magára a figyelmet, nincs benne politika, se erotika, se divat, se blikkfang. Nincs zászló, amire fel lehetne írni a nevé. (...) Alig vannak képei. Nincsenek érdekes ritmusai sem vagy ritmustiprásai, verszenéje többnyire kötött, tiszta, szinte monoton (...). Nincsenek se trópusai, se figurái, izmusai és programjai, nincs dzsesszdobja se tilinkója, nincsenek – Istennek hála – ötletei, amelyeknek káprázatos zuhatagát csillapíthatatlan szellemességgel öntené a fejünkre (...).

Székely Magdának szinte nincs mása, csak a hitelessége. Valahogy igaz, amit mond. Az »igaz« szónak természetesen sok értelme lehet. Itt azt a konok erőfeszítést jelzi, ahogy a költő fedésbe hozza a gondolatot a szóval, a tagolatlan közérzetet a tagolt kifejezéssel. (...) Ha va-

laki egyszer is észrevette életében azt az irdatlan távolságot, amely pszichénk és szavaink között van, az azonnal észleli: Székely Magda különleges közegellenállásban halad előre.”

Abba kell hagynom. Egy nemzedékkel fiatalabb költőtársról ír értőn és bámulattal. Nemes Nagynak is egyik legfőbb értéke a hitelessége. Ahogy „fedésbe hozza a gondolatot a szóval.”

Az esszéi tanítottak megértenem a verseit. A versképei tanítottak megértenem a szemléletmódját. A szemléletmódja tanított megértenem az erkölcsét. Az erkölcs tanított megértenem a mestereit. Babitsot, Szerb Antalt. Az is tanított, hogy ki volt a mestere, mestereitől pedig azt szívtam magamba, hogy miért életfontosságú az irodalom és hogyan nyúlhatunk az irodalmi műhöz, hogyan lehet szembenézni a családdunkkal, a történelmünkkel, valamint saját képességeinkkel – és félni azokra, akik valóban nagyok. Jellemesség és erkölcs, minőség- és formaérzék, műveltség és alaposság. Ez a hagyatéka.

A magasba emelt, mondjuk így, a lényegre emelt tekintetet tanulom tőle.

Halálakor írtam róla egy verset. Attól félttem, hogy amikor eltűnik az élő ember, akkor csak egy, a nevét leíró betűsor, csupán egy szóalak marad belőle.

Szó vagy: Nemes Nagy Ágnes

A mi kezünknek tegnap meghalál,
s mint Babitsot Te – nem láthattalak.
A fortyant létbe elmerült kanál
fölbukkan véled, testes szóalak.

Légszomj röpít, a szárnyad összezárva.
Íratlan képek kapujába léptél.
A lármás föld, a pontnyi, görbe lárva
távolodóban, változik a lépték.

Borzong az Úr a kongó térbe állván,
térde körül kérés, óhaj, kiáltvány:
sok fohászban a szó csíp, mint a hangya...
és láttodra a dolgát odahagyja,

így ölel át a dúslevű öröklét.
Már tudod miként szólítod – a mély,
együttértő csendet mondod, amely
mint kisgyerek, szájadba gyúrja öklét.